

dr hab. Agnieszka Latocha-Wites, prof. UWr.  
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego  
Uniwersytet Wrocławski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Dawida Abramowicza**  
***Partycypacja społeczna a edukacja geograficzna***  
**– *znaczenie Partycypacyjnych Systemów Informacji Geograficznej***  
***w organizowaniu zajęć terenowych***

**UWAGI WSTĘPNE**

Rozprawa doktorska Dawida Abramowicza pt. „Partycypacja społeczna a edukacja geograficzna – znaczenie Partycypacyjnych Systemów Informacji Geograficznej w organizowaniu zajęć terenowych” zaprezentowana została w postaci jednoautorskiego opracowania monograficznego. Podejmuje ona tematykę na styku nauk o Ziemi i środowisku oraz nauk społecznych, w tym edukacji i dydaktyki geografii. Praca ma charakter zarówno poznawczy, metodyczny, jak i aplikacyjny. Podstawę prawną recenzji stanowi Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1668). Została ona przygotowana na podstawie uchwały nr 55-2021/2022 Rady naukowej dyscypliny nauki o Ziemi i środowisku Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu z dnia 28.06.2022 r., w której zostałam wyznaczona na recenzenta w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora mgr. Dawidowi Abramowiczowi.

**STRUKTURA PRACY**

Rozprawa zawiera 177 stron, w tym 140 stron tekstu zasadniczego i 19 stron wykazu literatury i źródeł internetowych. Pozostałe 18 stron stanowią spisy tabel (14), rycin (50), fotografii (13), streszczenie oraz 3 załączniki: kwestionariusze badania przeprowadzonego online i geoankiety oraz scenariusz zogniskowanych wywiadów grupowych. Treść pracy podzielona jest na 15 rozdziałów, w tym 10 zawierających treści merytoryczne. W ogólności struktura pracy odpowiada zaplanowanym zadaniom badawczym, choć niektóre treści powinny mieć inny układ, zwłaszcza cele pracy powinny być przedstawione wcześniej (są zaprezentowane dopiero w rozdziale 3.1, s. 32). Byłoby to znacznie bardziej logiczne, tym bardziej, że jednym z celów szczegółowych jest m.in. rozpoznanie podstaw teoretycznych, dotyczących partycypacji w edukacji geograficznej, a te kwestie są już zawarte we wcześniejszym rozdziale (rozdz. 2). Uporządkowania hierarchii podziału wymagałyby również rozdziały od 5 do 7, wszystkie odnoszą się bowiem do studium przypadku, jakim jest wykorzystanie mapy cyfrowej do organizacji zajęć terenowych z geografii w krajobrazie miejskim Poznania. Nie jest więc uzasadnione, aby treść tę umieszczać w odrębnych rozdziałach, tym bardziej, że określenie „studium przypadku” pojawia się jedynie w tytule rozdziału 5. W strukturze pracy brakuje również odrębnego rozdziału, który zawierałby interpretację i dyskusję całości uzyskanych wyników w odniesieniu do literatury przedmiotu i założeń teoretycznych. Na wyróżnienie zasługuje natomiast bogaty i różnorodny zestaw literatury, liczący 414 pozycji, w tym 154 zagranicznych, głównie anglojęzycznych. Składają



się na niego: dokumenty, ustawy, międzynarodowe konwencje, podręczniki, opracowania monograficzne prezentujące zagadnienia ogólne i teoretyczne, a także publikacje o tematyce lokalnej, dotyczące szczegółowych studiów przypadków.

## MERYTORYCZNA OCENA PRACY

Prezentowana rozprawa wpisuje się w nurt badań nad szeroko pojętą edukacją geograficzną, która stanowi bardzo istotny element kształtowania odpowiednich postaw obywatelskich, zwłaszcza w obliczu narastających różnorodnych kryzysów oraz zagrożeń natury przyrodniczej i społeczno-gospodarczej. Autor podszedł do tematu szeroko i wielowątkowo, prezentując problematykę zarówno w skali międzynarodowej, w analizie porównawczej kilku krajów europejskich, jak i w skali lokalnej, analizując specyfikę prowadzenia zajęć terenowych z geografii na terenie Poznania. W rozprawie Doktorant podjął wątki obecności tematyki partycypacji społecznej w podstawach programowych edukacji geograficznej w różnych krajach, w publikacjach dydaktyczno-geograficznych i opiniach nauczycieli. Następnie skoncentrował się na stworzeniu nowego narzędzia dydaktycznego na potrzeby kształcenia geograficznego jakim jest autorska mapa cyfrowa. Może ona być cennym elementem w prowadzeniu zajęć terenowych, które stanowią ważny aspekt kształcenia geograficznego, stwarzający możliwość aktywnego zaangażowania (partycypacji) nauczycieli i uczniów. To wieloaspektowe i interdyscyplinarne odniesienie się do badanej tematyki oraz jej rozpatrywanie w różnych skalach przestrzennych, przy zastosowaniu zróżnicowanej metodyki odpowiednio dobranej do poszczególnych zadań badawczych stanowi cenny wkład Autora w rozpoznanie ww. problematyki, zwłaszcza że w rozprawie przedstawiono również szeroki kontekst teoretyczny rozważań. Rozprawa posiada zatem walory poznawcze, metodyczne i aplikacyjne, co stanowi jej duży atut. Nie jest ona jednak wolna od braków i usterek, które omówiono w odniesieniu do poszczególnych zagadnień poruszanych w pracy.

W rozprawie określono cel główny pracy oraz cele szczegółowe (rozdz. 3). Autor wskazuje również, że poza celem naukowym (poznawczym), ważny jest cel aplikacyjny, jednak nie został on sformułowany w konkretny sposób. Nie jest więc jasne, czy jest nim samo stworzenie mapy (nowego narzędzia dydaktycznego), czy ulepszenie formuły zajęć terenowych, czy wzmocnienie partycypacji, a jeśli tak, to czyjej: uczniów (poprzez uczestnictwo w zajęciach terenowych) czy nauczycieli (poprzez zaangażowanie przy tworzeniu/ ocenie mapy)? Co prawda wartość aplikacyjna wybrzmiewa z całości pracy – zwłaszcza w kontekście nawiązania współpracy z Urzędem Miasta Poznania i umieszczenia mapy na cyfrowym planie miasta w zakładce „Edukacja geograficzna” – jednak w opracowaniu naukowym powinna być zachowana większa precyzja określania celów badań.

Problem badawczy (rozdz. 3, s. 33) został sformułowany w postaci dwóch pytań. Pozostawia to pewną niejasność, co faktycznie jest tym problemem, gdyż każde z pytań dotyczy różnych kwestii – pierwsze „zakresu i skali partycypacji w szkolnym kształceniu geograficznym”, a drugie „sposobu, w jaki Partycypacyjne Systemy Informacji Geograficznej mogą przyczynić się do organizacji zajęć terenowych przeprowadzanych w krajobrazie miejskim Poznania”. Pierwsze pytanie sugeruje kontekst szerszy, ogólny, natomiast drugie jest ściśle powiązane z konkretnym miejscem. Czy nie są to więc dwa odrębne problemy badawcze? Tym bardziej, że w rozdziale 8 (Wnioski) Autor formułuje wnioski w podziale na dwa obszary problemowe, nawiązujące właśnie do tych dwóch pytań badawczych. Podobna niespójność



pojawia się przy sformułowaniu głównego celu pracy, którym jest „określenie znaczenia partycypacji społecznej w edukacji geograficznej ze szczególnym uwzględnieniem zastosowania Partycypacyjnych Systemów Informacji Geograficznej (PPGIS) w organizowaniu zajęć terenowych z geografii w krajobrazie miasta”. W kolejnym zdaniu Autor stwierdza, że badania miały zasięg międzynarodowy i lokalny. Zabrakło natomiast doprecyzowania, że zasięg międzynarodowy koncentrował się jedynie na pierwszej części tak sformułowanego celu, natomiast kwestie PSGIS objęły już wyłącznie zasięg lokalny (Poznań).

Brak wyraźnego powiązania pomiędzy oboma zasięgami przestrzennymi badań oraz poszczególnymi celami szczegółowymi przewija się w całej pracy, a tę „dwutorowość” ilustruje nawet ryc. 4, prezentująca schemat procedury badawczej, gdzie wyniki pokazane są jako dwie rozłączne grupy – jedna dotyczy form partycypacji społecznej w edukacji geograficznej i badania zostały przeprowadzone w czterech krajach, natomiast druga obejmuje autorską propozycję wykorzystania mapy cyfrowej, wspierającej organizację zajęć terenowych w Poznaniu. W pracy zabrakło wyraźnego powiązania tych dwóch wątków ze sobą i wydaje się, że każdy z nich mógłby stanowić odrębne opracowanie. Zagadnienia związane z wykorzystaniem nowoczesnych technologii czy rolą zajęć terenowych w kształceniu geograficznym pojawiają się, co prawda, w przeglądzie literatury i analizach opracowań specjalistycznych, ale nie są one odpowiednio wyeksponowane w mnogości wielu innych zagadnień poruszanych w rozdziałach 2 i 4, więc ich powiązanie z rozdziałami 5–7 (studium przypadku) jest słabo zaznaczone. Co prawda, w rozdziale 5 Autor pisze, że: „Na podstawie analizowanych podstaw programowych oraz dokumentów geograficzno-dydaktycznych (...) należy stwierdzić, że duże znaczenie w występowaniu inicjatyw o charakterze partycypacji wiąże się z zajęciami terenowymi” (s. 101), jednak nie wybrzmiało to wyraźnie z poprzednich rozdziałów.

Drugą istotną kwestią jest brak precyzyjności terminologicznej odnoszącej się do pojęcia „partycypacja”. W rozdziale teoretycznym Autor w bardzo dobry sposób przedstawia różnorodne ujęcia, podziały i typologie tego terminu w oparciu o studium literatury. Jednak w części z wynikami własnych badań zdaje się nie wykorzystywać tych podstaw teoretycznych i nie zawsze jest jasne, do jakiego rodzaju partycypacji odwołuje się Autor w danym fragmencie rozprawy. Zabrakło również jasnego określenia, że poszczególne cele i zadania badawcze odnoszą się do różnych typów partycypacji i do różnych jej aktorów – przegląd literatury i badania w skali międzynarodowej koncentrują się na partycypacji uczniów, rozumianej jako ich inicjatywy i aktywności, natomiast skala lokalna (opracowanie mapy cyfrowej) odnosi się do partycypacji nauczycieli. Ten podział pojawia się wyłącznie w postawionej hipotezie badawczej (s. 33), a następnie dopiero w Podsumowaniu, w stwierdzeniu, że partycypacja powinna dotyczyć nie tylko uczniów, ale również nauczycieli, dyrektorów, środowiska akademickie itd. Ta kwestia powinna wybrzmieć wyraźniej na początku pracy, zwłaszcza przy opisie poszczególnych zadań badawczych.

Metody badawcze należy uznać za dobrze dobrane do poszczególnych zadań. Wartościowa jest przede wszystkim ich różnorodność, korzystająca z dorobku zarówno nauk o Ziemi, jak i nauk społecznych (analiza porównawcza, badania ankietowe, geoankieta, zogniskowane wywiady grupowe, studium przypadku, inwentaryzacja terenowa, analizy przestrzenne). Pozwoliło to na wieloaspektowe, ilościowe i jakościowe, ujęcie analizowanego tematu,. Cenne jest także wprowadzenie teoretyczne w każdą metodę, z obszernymi



odwołaniami do literatury przedmiotu, w tym m.in. wartościowe jest zestawienie praktycznych zastosowań geoankiety wraz z przeglądem literatury (s. 20–21, Tab. 1).

Niemniej kwestie metodyczne nie są wolne od mankamentów, m.in. przy doborze obszarów do badań międzynarodowych pojawia się niekonsekwencja: Anglia nie jest państwem – powinno być: Wielka Brytania. Zarówno w opisie metodycznym (rozdz. 3.2), jak i w dalszych częściach pracy zabrakło bardziej szczegółowego przedstawienia charakterystyki opracowanej mapy cyfrowej, stanowiącej jeden z kluczowych wyników pracy. Autor stwierdza, że: „...przygotowano całość danych wektorowych...” (s. 49), nie jest jednak wyjaśnione, co oznacza „całość” – które konkretnie dane umieszczono na mapie? Na s. 50 Autor pisze o uzupełnieniu tabeli atrybutów, ale nie jest wymienione, jakiego typu informacje ona zawiera. Kwestie dotyczące mapy cyfrowej – jej funkcji, możliwości, zakresu, zawartości, tabeli atrybutów itp. – powinny być zdecydowanie bardziej rozbudowane w rozprawie, obecnie ilustrują je de facto tylko dwie ryciny (39 i 40 – s. 111 i 112), przy czym nie jest jasne, czy ryc. 39 – Warstwa „Edukacja geograficzna” na planie miasta Poznania – prezentuje wersję mapy przed jej testowaniem z nauczycielami czy też wersję zmodyfikowaną po ich uwagach?

Zagadnienie podstaw teoretycznych (rozdz. 2) zostało bardzo dobrze opracowane, przedstawiając szerokie tło dla analizowanych zagadnień oraz wyjaśniając pojęcia terminologiczne związane z głównymi wątkami w pracy: partycypacją społeczną, Partycypacyjnymi Systemami Informacji Geograficznej, edukacją geograficzną oraz zajęciami terenowymi – w tym ostatnim pojawia się również opisanie kwestii związanych z definicją i typologią krajobrazu. Na wyróżnienie zasługuje szerokie przedstawienie historycznego kontekstu edukacji geograficznej, z licznymi nawiązaniami do literatury. Niektóre wątki warto byłoby jednak rozwinąć. Na postawie literatury, Autor wskazuje, że obecnie w kształceniu geograficznym bardzo ważna jest rola edukacji regionalnej. Wartościowe byłoby uzupełnienie o diagnozę jej stanu w Polsce i pozostałych analizowanych krajach, tym bardziej, że zarówno kwestie partycypacji, jak i zajęć terenowych silnie wiążą się z edukacją regionalną. Dałoby to szerszy kontekst do oceny i rekomendacji wdrażania partycypacyjnej edukacji geograficznej w programach szkolnych i w praktyce.

Pierwszy zakres problemowy rozprawy oparty jest na badaniach porównawczych pomiędzy czterema krajami: Polską, Hiszpanią, Wielką Brytanią (Anglią) i Finlandią (rozdz. 4). Porównań dokonano w zakresie: miejsca edukacji geograficznej w systemach kształcenia w poszczególnych krajach, partycypacji społecznej w programach kształcenia geografii, partycypacji społecznej w wybranych opracowaniach naukowych o tematyce geograficzno-dydaktycznej oraz partycypacji społecznej w edukacji geograficznej w opinii nauczycieli z ww. krajów. Każdemu zagadnieniu poświęcony jest odrębny podrozdział. Z jednej strony stanowi to dobre uporządkowanie treści, z drugiej natomiast – brak jest syntezy całości materiału badawczego zebranego dla poszczególnych zagadnień. Autor szczegółowo prezentuje uzyskane wyniki, wykorzystując przy tym zestawienia tabelaryczne oraz ryciny, które w dobry sposób porządkują materiał i ułatwiają jego odbiór przez czytelnika – stanowi to cenny aspekt poznawczy rozprawy. Jednak na tej prezentacji Autor poprzestaje – brakuje przedstawienia pogłębionych wniosków ze zrealizowanych badań, nie ma również rozdziału z dyskusją wyników, w którym nie tylko można by je poddać interpretacji i syntezie, ale również przedstawić w szerszym kontekście założeń koncepcyjnych, które zostały bardzo dobrze opracowane w teoretycznej części pracy. W rozdziale 4.4. Autor podjął, co prawda, próbę



wyjaśnienia wyników oraz ich powiązania z wynikami z wcześniejszych etapów badań (odniesienie do podstawy programowej i metod kształcenia), jednak w mojej opinii nie wyczerpuje ona możliwości interpretacyjnych zebranego bogatego materiału, w tym m.in. wskazania, jakie mają one znaczenie dla rozwoju partycypacji w edukacji geograficznej. Wskazana byłaby również próba wyjaśnienia zależności i zróżnicowania pomiędzy poszczególnymi krajami, np. w odniesieniu do kontekstu społeczno-gospodarczo-kulturowego i środowiskowego danego państwa. W pracy zawarto dużo różnych wątków, co sprawia, że jest ona interesująca i przedstawia różnorodne aspekty edukacji geograficznej i partycypacji, stanowiące wartościowy wkład poznawczy rozprawy, jednocześnie jednak zabrakło pogłębienia poszczególnych wątków i ich lepszego wzajemnego powiązania, co pozostawia pewien niedosyt interpretacji zebranego bardzo obszernego materiału badawczego.

Rozdziały stanowiące studium przypadku (5–7) zawierają dużo zróżnicowanego materiału badawczego, który z jednej strony wskazuje na możliwość włączania nauczycieli do aktywnego przygotowania zajęć terenowych z geografii w oparciu o mapę cyfrową, a z drugiej prezentuje możliwość przeprowadzenia zajęć terenowych z geografii na przykładzie Poznania w oparciu o tę mapę wraz z autorską propozycją takich zajęć w dolinie Bogdanki. Doceniając obszerność i różnorodność przedstawionego materiału, który ma duży walor poznawczy, należy wskazać na trzy główne kwestie, które pozostawiają niedosyt po przeczytaniu tej części pracy. Po pierwsze, zabrakło własnej refleksji Autora nad zebrany materiał z wywiadów grupowych. Po drugie, przy opisie wybranych stanowisk geograficznych powinno znaleźć się więcej konkretnych nawiązań do edukacji geograficznej. Należało dodać, jakie zagadnienia można przy nich omawiać związane z lekcjami geografii. Po trzecie, nie jest również jasne, jak baza danych zawarta w mapie cyfrowej przekłada się na zaproponowane stanowiska w terenie.

Rozdział przedstawiający wnioski (rozdz. 8) w większości stanowi syntezę i powtórzenie treści prezentowanych we wcześniejszych rozdziałach, natomiast cenną nową jakością są rekomendacje dla nauczycieli geografii i dyrektorów szkół, odnoszące się do zagadnienia partycypacji społecznej w kształceniu geograficznym. Wartościowym uzupełnieniem tej części byłoby zaproponowanie rekomendacji dedykowanych również osobom/ instytucjom odpowiedzialnym za tworzenie podstaw programowych, a także powiązanie rekomendacji ze specyfiką poszczególnych państw analizowanych w rozprawie. Podsumowanie (rozdz. 9) stanowi w mojej opinii dobrze opracowaną część, w której Autor nawiązuje do podejmowanych wcześniej zagadnień, wskazując jednocześnie na dalsze kierunki, w których powinna rozwijać się edukacja geograficzna we współczesnym świecie, uwzględniając partycypację społeczną. Uzyskane wyniki badań stają się więc podstawą do formułowania bardziej ogólnych spostrzeżeń i wniosków, co jest cennym wynikiem oczekiwanym w rozprawie doktorskiej. Szkoda tylko, że tego typu rozważania nie pojawiły się we wcześniejszych częściach pracy i nie zostały bardziej rozbudowane w części dyskusyjnej.

Kilka szczegółowych wątpliwości merytorycznych przedstawiono poniżej:

- „Szczegółowość podstaw programowych może decydować o większej społecznej wartości dokumentu programowego” (s. 66). Czy to słuszny wniosek? Czy szczegółowość podstawy programowej faktycznie przekłada się na realne życie i jej większą wartość społeczną?



- W rozdz. 4.3. Autor wspomina o analizie 350 publikacji, natomiast w Tab. 9 odniesiono się tylko do 20 pozycji. Należałoby wprost napisać, że w pozostałych opracowaniach treści związanych z partycypacją w kształceniu geograficznym nie było, co też stanowiłoby istotny wniosek.
- Jaka była przesłanka, aby w tab. 10 w jeden temat połączyć: obywatelstwo, funkcjonowanie miasta, regionu oraz procesy urbanizacji? Kwestie obywatelstwa oraz miast/regionu/urbanizacji są odległe od siebie, powinny więc zostać rozdzielone.
- W rozdziale 4.4 przedstawiono analizę częstości występowania danej formy kształcenia. Powinno być jednak wyjaśnione, czy mowa jest o częstości stosowania danej formy przez nauczyciela czy o częstotliwości wykonania danej aktywności przez konkretnego ucznia – to są różne kwestie, np. przeprowadzenie lekcji na forum klasy raz w tygodniu – nie dotyczy danego ucznia, tylko formy ogólnie.
- Kwestie dotyczące załączników: (1) Przy odpowiedziach wielokrotnego wyboru dobrze sprawdziłoby się wskazanie przez respondentów hierarchii dokonywanych selekcji (zał. 1., pyt. 1, pyt. 5; zał. 2, pyt. 2); (2) Zał. 2. Pyt. 3. Cenne byłoby uzupełnienie tego pytania o część otwartą: „jeśli tak, to w jaki sposób cyfrowa mapa wpłynie na organizowanie zajęć w terenie...”; (3) Zakres scenariusza wywiadu fokusowego (zał. 3) jest szerszy niż określony jego tytuł/ cel – pytania dotyczyły nie tylko opinii na temat formy i treści mapy cyfrowej, ale również zajęć terenowych jako takich, wskazania ich korzyści i trudności przy organizacji.

#### UWAGI TECHNICZNE

- Nie wszystkie cytowania umieszczone w pracy znalazły się w spisie; niektóre są niepoprawnie ułożone (brak zachowania kolejności alfabetycznej) lub mają błędy w zapisie (np. niewłaściwy rok publikacji).
- Niewłaściwe są podpisy pod ryc. 9 i 10, gdyż nie prezentują one sposobu przetwarzania danych – pierwsza z nich to zrzut ekranu z fragmentem mapy, a druga to fragment tabeli atrybutów.
- Błędne odwołanie do rycin – „Dane (...) zostały uzupełnione o treści szczegółowe (ryc. 11–12)” – powinno być: ryc. 9–10. Ponadto te treści szczegółowe powinny zostać przedstawione również w tekście pracy, a nie tylko jako zrzut ekranu, słabo lub w niepełnym stopniu czytelny.
- Błędna numeracja rycin w całym rozdziale 7, od ryc. 40 – powinna być ryc. 41 itd.
- W pracy występują błędy literowe, interpunkcyjne, pojawiają się również skróty myślowe (np. w rozdziale opisującym krajobraz Poznania), kilka usterek gramatycznych i stylistycznych, również błąd ortograficzny („...stolica województwa Wielkopolskiego” – s. 35) i niewłaściwe stosowanie w kilku miejscach „ilość/liczba”. Błędy literowe czasem zmieniają sens wyrazów, np. „zajęcia terenowe mają charakter ingerujący, co oznacza, że podczas takich zajęć możliwe jest stosowanie zróżnicowanych metod kształcenia” – powinno być chyba „integrujący”? (s. 31); „wprowadzenie tematyki krajobrazowej do postaw programowych” – zamiast „podstaw” – s. 30; „...osiem stopni (możliwości) wpływania obywateli na działania władzy” – „wpływanie” – s. 14; „... a szczerzej” – powinno być „a szerzej” – s. 12;

„ćwiczeń podmiotowych” zamiast „przedmiotowych” – s. 78; rezerwat przyrody „Żurawiniec/ Żurawieniec” – każda z form występuje kilka razy.

- Występuje dużo niefortunnych lub niewłaściwych określeń w opisie środowiska przyrodniczego Poznania, np. „podłużna rynna polodowcowa”, „zewnątrzna część doliny”, „...spowodowane presją urbanistyczną, a zwłaszcza budownictwem” (s. 122); „Położenie rzeki na tle zlewni Bogdanki” (ryc. 41), „naturalna rynna polodowcowa, przez którą przepływa Bogdanka” (s. 124); „oczyszczaniem jej [wody z Bogdanki] w celach komunalnych, a także oczyszczaniem wody” (s. 131).
- W rozprawie występują również drobne niespójności, np. w tekście Autor wymienia jedno opracowanie nt. edukacji geograficznej w Wielkiej Brytanii, a w tab. 4 zawarte są dwie prace dla tego kraju, przy czym tej drugiej nie ma w spisie literatury. W tab. 5 (s. 42) przy prezentacji analizowanych poziomów edukacyjnych dla Polski wymieniona jest szkoła podstawowa, natomiast w pracy jest odniesienie również do wyższych etapów kształcenia, np. na s. 43: „najwięcej badanych [nauczycieli] pracowało w szkołach średnich”. Niespójność występuje również pomiędzy schematem procedury badawczej (ryc. 4), gdzie zawarto 5 celów szczegółowych (trzeci i czwarty o bardzo zbliżonej treści), a tab. 2, gdzie podane są 4 cele szczegółowe.
- Ryc. 3. „Drabina partycypacji młodzieży R. Harta – opracowania własne na podstawie M. Tragarza (2015)” – niejasne – czy to zostało zmodyfikowane?
- W kilku miejscach Autor wymienia grupy różnych czynników czy uwarunkowań, cytując jednocześnie ciągiem szeregu autorów (tzw. zbitki cytowań) – czy należy to rozumieć, że w każdej z cytowanych prac zawarto komplet wymienionych czynników? Lepszym rozwiązaniem jest przypisanie do danego autora konkretnego tematu, który podejmował (s. 15, 18, 26, 50).
- Niektóre cytaty są zbędne, ich treść można łatwo wyrazić własnymi słowami (np. s. 103, 109).
- Niekonsekwencje zapisów – w jednym miejscu jest Międzynarodowa Unia Geograficzna, a w innym International Geographic Union
- Słowa angielskie – raz zapis kursywą, raz nie. Określenia łacińskie powinny być kursywą (ex situ – s. 128).
- Ryc. 11–14 – legendy są niejednolite, brak objaśnień niektórych symboli na rycinach. Niespójność językowa – na ryc. 11 opis legendy po polsku, ale są też fragmenty po angielsku.
- W tab. 8 brakuje wyjaśnienia przy opisie Polski, do czego odnoszą się liczby w nawiasach (np. IX 16) – powinno być wyjaśnienie, że odnosi się to do numeracji zawartej w oryginalnym dokumencie podstawy programowej – s. 60.
- Ryc. 20–21, 23, 24 – zróżnicowanie kolorów słabo czytelne.
- Skala wysokości na ryc. 34 powinna być ciągła.
- Brak podania skali na wszystkich rycinach z ortofotomapami.
- Przy wynikach geoankiety brak odwołania do załącznika, w którym ją umieszczono (s. 109).
- Przy opisie podziału na jednostki regionalne (rozdz. 5.2) podane są liczby w nawiasach – brak jest wyjaśnienia, że dotyczą one podziału fizycznogeograficznego Polski na



mezoregiony. Ponadto brakuje w tym rozdziale odwołania do najnowszej pozycji w tym zakresie (Richling et al. 2021) – Autor cytuje jedynie starsze opracowania.

## PODSUMOWANIE

Mimo wymienionych powyżej zastrzeżeń i wątpliwości, z których część być może zostanie wyjaśniona podczas publicznej obrony, uważam, że rozprawa doktorska mgr. Dawida Abramowicza spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Autor sformułował problemy naukowe, w tym cele, pytania i hipotezę badawczą, a następnie dążył do ich rozwiązania, stosując przy tym różnorodne metody i techniki postępowania, dobrane odpowiednio do poszczególnych zadań badawczych. Zaprezentował szeroki kontekst zarówno teoretyczny, jak i regionalny, przedstawiając obszerny przegląd literatury i materiałów źródłowych (dokumentów, ustaw itp.). Cenny jest również metodologiczny aspekt pracy związany ze stworzeniem autorskiej propozycji cyfrowej mapy wspierającej organizację zajęć terenowych z geografii jako innowacji dydaktycznej. Stanowi to oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników badań naukowych w sferze społecznej, co odpowiada jednemu z wymogów stawianych rozprawie doktorskiej. Atutem pracy jest niewątpliwie umiejętność dostrzeżenia przez Autora konieczności interdyscyplinarnego podejścia do tematyki partycypacji w edukacji geograficznej i rozpatrzenia zagadnienia zarówno w ujęciu międzynarodowym, jak i lokalnym, z uwzględnieniem różnorodnych aspektów związanych z partycypacją uczniów i nauczycieli. Głównym mankamentem rozprawy jest, w mojej opinii, słabe powiązanie poszczególnych części między sobą i zbyt pobieżne potraktowanie niektórych wątków, co nie zmienia faktu, że założone cele i zadania badawcze zostały zrealizowane. Stwierdzam więc, że rozprawa doktorska mgr. Dawida Abramowicza spełnia wymogi określone w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce i wnioskuję o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Wrocław, 17.09.2022

*Agnieszka Latoch-Wites*